

A centrifugális táncos vonzáskörében

Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátságáról

A szülőhely vonzata Csuka Zoltán (1901–1984) életében teljesen elütött a szokásostól, tekintettel arra, hogy édesapja, a pénzügyőri szemlélsz, hivatása miatt számos helységet váltott, míg nem a családot a gyermekáldás valóban véletlenszerűen a dél-bánáti Zichyfalván (Banatsko Plandište) érte. Születésével kapcsolatosan jegyezte fel utóbb a családi szájhagyományt: „a szintiszta katolikus faluban nem sokkal később a pápista templomban kereszteltek meg, mert református pap sem közel, sem távol nem volt”.¹ Később is gyakran váltakoztak életpályájának állomáshelyei: Szabadka, Óbecse, Topánfalva, Baja, Mohács, Pécs, Újvidék...²

Mint Czine Mihály írja, a későbbi költő, szerkesztő, irodalomszervező és műfordító „véletlenül» született a Bánátban”, ahol „már különböző népekre nyílhatott a szeme: magyar, német, szerb, román és bunyevác szavak muzsikáltak körülötte”.³ Utóbb a sors két évtizeddel később s több kitérővel – ha nem is szülőhelyére –, de „véletlen szülőföldjére” kalauzolta: a Vajdaságba. 1921 augusztusát követően, a Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság felszámolását és Pécs kiürítését követően, mintegy tízezer ember érkezett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba, közöttük a fiatal Csuka Zoltán is.⁴ A család 1915-ben horgonyzott le Pécsset, ahol Csuka az érettségét követően – saját bevallása szerint – „fejest ugrott az irodalomba”.⁵ „Az irodalom azt jelentette, hogy még diákkoromban *A Diák*,

¹ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 68.

² Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 3.

³ Uo.

⁴ Uo. 4.

⁵ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 44.

majd az *Új Diák* című lapokat szerkesztettem, érettségi után pedig kiadtam első verseskönyvemet, aztán Kondor Regős Lászlóval a havonta megjelenő *Krónika* című irodalmi lapot szerkesztettem; ezzel párhuzamosan villamos-kocsivezetőnek csaptam fel, mert élni is kellett valamiből, és a villamosszakszervezet jegyzője lettem” – vallotta önéletrajzában.⁶

Előbb Újvidéken próbált megkapaszkodni, ahová „fillér nélkül, a szerb nyelv tudása nélkül, szál ruhában érkezett”, s ahol előbb a Holländer-féle fakereskedésnél, majd a Kovács Bálint-féle konzervgyárban nyert alkalmazást.⁷

Oda 1921. szeptember 8-án hajnalban érkezett meg vonaton – álmosan, fáradtan.⁸ Újvidéket akkortájt csak átmeneti állomáshelynek tekintette. Mint később vallotta: „Aznap reggel még azt hittem, hogy csupán két-három hétig maradok ebben a városban, s nem gondoltam volna, hogy tizenkét esztendő lesz belőle. [...] Messzebbre, sokkal messzebbre kíváncsi voltam. Párizsba!”⁹

Eleinte fizikai munkásként ládákat pakolt, majd irodai munkára alkalmazták, s innen 1922 vége felé szegődött a *Vajdaság* című laphoz.¹⁰ De már előtte, 1922 áprilisában (Ember Zoltánnal és Velislav Spasićtyal) útjára indította „aktivista irodalmi és művészeti folyóiratát”, az *ÚT*-at.¹¹ Akkor „még csak törte a szerb nyelvet, s már rátalált a magyar és szerb avangarde fiatalokra”.¹² Az *ÚT* azonnal kapcsolatot teremtett a zágrábi zenitistákkal, Ljubomir Micićekkel, s nem véletlen, hogy a *Zenit* 1922 májusában Mester János *1922.* című versének magyar nyelvű közlésével biztosította a maga részéről az új vállalkozás támogatását, amely az alábbi sorokkal zárul:

„mi **Kassák Lajos és Ljubomir Micić**
árnyéka alá okádtuk bánatunkat
szemünk egyglédába csavartuk velük
MA + ÚT + ZENIT =
MI ÚJ MŰVÉSZEK!”¹³

⁶ Uo.

⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 5.

⁸ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 45.

⁹ Uo. 46–47.

¹⁰ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 5.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Mester János: *1922.* = *Zenit*, 1922/14. sz., 27.

Ugyanakkor Csuka folyóirata kapcsolatot alakított ki a belgrádi *Putevival*, azaz a belgrádi és újvidéki szerb expresszionistákkal, minde-
nekelőtt Boško Tokinnal, Žarko Vasiljevićtel és Todor Manojlovićtal.¹⁴

Csuka Zoltán ismeretsége Todor Manojlovićtal (1883–1968) 1923-
ban Újvidéken vette kezdetét¹⁵, s csakhamar egy életre szóló barátsággá
lombosodott, amelynek kézzelfogható bizonyítékai Csuka Manojlović-
versfordításai, Manojlović *A centrifugális táncosának* (*Centrifugalni igrač*)
magyar nyelvre való átültetése meg a két íróbarát fennmaradt levelezése.
Todor Manojlovićot, mint írta, „Ady Endre váradi barátja”-ként, akkortájt
„a szenátus könyvtárosa”-ként ismerte meg.¹⁶

A Bácsmegyei Napló fordítóműhelyében

1922 vége felé Csuka Újvidéken a polgári liberális *Vajdasághoz* került¹⁷,
amely számára a „mindennapi kenyeret” jelentette¹⁸ (mivel „az *ÚT*-ből
bizony nem lehetett megélni”¹⁹), ám egy-két év elteltével már magának
kellett gondoskodnia megélhetéséről.²⁰ Nos, valahol akkortájt kezdte el
publikálni műfordításait a *Bácsmegyei Napló*ban.²¹ Mint maga fogalmazta,
az idő tájt annak „a szegedi Dettre János [1886–1944] volt a főszerkesz-
tője, és színvonala kétségkívül elérte a fővárosi lapokét”.²² S hogyan is érte
volna el, ha az 1920-as években ott publikált Kosztolányi Dezső²³, Juhász
Gyula²⁴, Babits Mihály²⁵ és mások. Mint Szokolczay Lajos fogalmaz, „a
Bácsmegyei Napló 1920-tól – Dettre ekkor lett szerkesztője – nagy pél-
dányszámú és az olvasóközönséget irányító lappá fejlődött”.²⁶ A *Napló*

¹⁴ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számá-
ból. Pécs, 1975. 6.

¹⁵ Csuka Zoltán: *Todor Manojlović* (1883–1968). = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

¹⁶ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 60.

¹⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számá-
ból. Pécs, 1975. 5.

¹⁸ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 49.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Lásd a *Bácsmegyei Napló* 1925-ös és 1926-os évfolyamát.

²² Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 47.

²³ Kosztolányi Dezső: *Mikor a kisöcsém meghalt*. = *Bácsmegyei Napló*, 1924. márc. 5.

²⁴ Juhász Gyula: *Ádám kertjében*. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 10.

²⁵ Babits Mihály: *Síremlék*. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 10.

²⁶ Szokolczay Lajos: *Dettre János: Új partok felé*. = *Hungarológiai Értesítő*, 1981/3–4.
sz., 34–37.

irodalmi rovatának akkori munkatársai – mindenekelőtt „az új szerb és horvát irodalom” felé fordulva – egy valóságos kis műfordítói műhelyt hoztak létre és működtettek: példaként említjük, hogy Debreczeni József Miroszlav Krležát²⁷, Simon Sándor Ivo Andrićot²⁸, Miroszlav Krležát²⁹ és Todor Manojlovićot³⁰, Szenteleky Kornél Milan Rakićot és Žarko Vasiljevićet³¹, Veljko Petrovićot³² meg Todor Manojlovićot³³, Mikes Flóris Todor Manojlovićot³⁴, Gustav Krklecet³⁵ és Jovan Dučićot³⁶, Reich Hugó pedig Svetislav Stefanovićot³⁷ fordította. Nem véletlenszerű fordítások voltak ezek, hanem egy következetes szerkesztéspolitikának/irodalompolitikának a részei, amelyek a szomszédos irodalmak magyar nyelven való bemutatását célozták. A fordítások a *Napló*ban „Az új szerb irodalom”³⁸, „Modern szerb líra”³⁹, „Horvát-szerb antológia”⁴⁰, „Szerb-horvát költők”⁴¹ vagy „Idegen virágok”⁴² felcímmel jelentek meg.

Ehhez a műfordítói körhöz csatlakozott, nem kis lelkesedéssel, Csuka Zoltán.

1925 áprilisában például már Branislav Nušić *Önéletrajzá*ból fordított egy részletet a *Napló* olvasóinak⁴³, 1925 novemberében Tin Ujević *Hétköz-*

²⁷ Miroszlav Krleža: *Ahogy ma megeredt az eső*. Fordította Debreczeni József. = *Bács megyei Napló*, 1924. dec. 25.

²⁸ Ivo Andrić: *Harangszó*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1924. márc. 9.

²⁹ Miroszlav Krleža: *Vörös alkony*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1925. nov. 13.

³⁰ Todor Manojlović: *Ariel szárnyán*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1926. jan. 31.

³¹ Milán Rákics: *Sóvárgás*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.; Zsárkó Vasziljevics: *Anyámnak*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

³² Velyko Petrovics: *Vissza*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1926. aug. 15.

³³ Todor Manojlović: *Ver Sacrum (1916)*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1926. ápr. 4.

³⁴ Manojlović Todor: *Déli babok*. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. febr. 22.

³⁵ Krklec Gusztáv: *Út*. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. máj. 9.

³⁶ Ducsic Jovan próza-költeményeiből. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. szept. 6.

³⁷ Svetislav Stefanović: *Örökös kötelekek*. Fordította Reich Hugó. = *Bács megyei Napló*, 1926. okt. 24.

³⁸ *Bács megyei Napló*, 1924. dec. 25.

³⁹ *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

⁴⁰ *Bács megyei Napló*, 1925. nov. 22.

⁴¹ *Bács megyei Napló*, 1926. jan. 31.

⁴² *Bács megyei Napló*, 1926. aug. 15.

⁴³ Nusics Branisláv: „*Autobiográfia*”. Részlet a hírneves szerb író legutóbb megjelent könyvéből. Fordította Csuka Zoltán. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

*napi sirámokját*⁴⁴, az év decemberében pedig Ujević *Az örök gyűrű* című versét⁴⁵ ültette át magyarra. Első ismert Manojlović-fordítása az *Este* [Száva Sumánovics festményéhez] című vers volt, amelyet 1926 júliusában közölt a *Napló*, s amelyről nem tud a Csuka Zoltán-bibliográfia:

*Az alkony felitatja, magába olvasztja
A nappal vidám színeit,
A hűvös szürke alkonyat.
Határtalan mindenség éterje
Szürkül, sápad fölöttünk,
eláraszt minket, eltemet
a sötét forró talajba,
amelyben meleg színek
és az elmúlt napok szikrái rejtőznek el.*

*Kialszik a föld a nagy meleg tűzhely,
Lakomáink vidám színhelye.
Elfeküdtünk a tűzhely körül
busan, lehullottan, magunkba mélyedve.
Óh, részegítő volt ez a nappal
ölelkezéssel és dallal teljes
És a nap forrón, tüzesen
felcsókolta vállunkat, mellünket.*

*A nap, ez az égető pirosság
Még kisugárzik a testünkéből.
Belőlünk sugárzik még a nap
kiárad tüzes, égő pirja
Belőlünk, a Nagy Heliosz
utolsó gladiátorjaiból
összetört lebirkózott gladiátoraiból,
de, akik tüzes és kemény vállunkkal*

⁴⁴ Tin Ujević: *Hétköznapi sirámok*. Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 28. – Irodalomtörténeti érdekesség, hogy Tin Ujević *Svakidašnja jadikovkaja* (*Hétköznapi sirámok*) Csuka fordításában a *Napló*ban két változatban is megjelent. Az első változat öt szakaszát, cím nélkül, 1925. nov. 24-én közölte a *Bácsmegyei Napló*, a költő Belgrádból való kitoloncolása kapcsán, a másik (teljes) változatot pedig négy nappal később, 1925. nov. 28-án hozta a *Hírek* fejléce alatt.

⁴⁵ Tin Ujević: *Az örök gyűrű*. Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. dec. 13.

*még mindig nekifeszülünk
a hideg és szürke alkonyatnak,
amely ólmosan
a föld bágyadt mellére hull.*

*Szilárd és hü vállunkon mi hordjuk
a síró alkony
minden sinylődő bánatát.
Mi, akik az esték
megbékélt Karyatidjai vagyunk
de akik Karyatidjai és fényhordozói
leszünk
a holnap újra feltörő szüz hajnalnak is.⁴⁶*

Téves tehát Czine Mihály megállapítása, hogy Csuka „a délszláv irodalmak közvetítését” úgy kezdte meg, hogy „először Tin Ujević horvát költő *Hétköznapi sirámok* című versét fordította 1927-ben [sic!].⁴⁷ Ezt a téves adatot ismétli meg Czine Harmat Béla Csuka-bibliográfiájának bevezetőjében is!⁴⁸ Egyébként sem ez volt Csuka első fordítása szerbről magyarra. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Csukának a *Napló*-ban közölt korai fordításait a Harmat Béla-féle bibliográfia nem jegyzi.⁴⁹

A centrifugális táncos

Az első világháborút követően Todor Manojlović Belgrádban horgonyzott le, nagynénjénél, Linka Krsmanovićnál a Terazijén lévő előkelő Krsmanović-palotában, amelynek szomszédságában, a Moszkva Szállóban adtak egymásnak találkát a fiatal, tenni vágyó szerb értelmiségiek, a szerb modernisták: Miloš Crnjanski, Sibe Miličić, Josip Kosor, Mirko Korolija, Ivo Andrić, Sima Pandurović, Branko Popović, Miloje Milojević, Tin Ujević és mások.⁵⁰ Ennek a bohém (írókból, festőkből és zeneszerzőkből

⁴⁶ Todor Manojlović: *Este*. (Száva Sumánovics festményéhez). Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1926. júl. 4.; Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982

⁴⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 19.

⁴⁸ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. = Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 21.

⁴⁹ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982

⁵⁰ Radovan Popović: *Grđanin sveta. Život Todora Manojlovića*. Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 30.

álló) művészcsoporthoz volt lelkes tagja Todor Manojlović, sőt műveltsége révén gyakran ő volt az asztaltársaság hangadója is, tekintettel nagy olvasottságára, nyelvtudására, jovialitására és higgadságára.⁵¹ Baráti körét a Krsmanović-palotában is gyakran vendégül látta, s ez a társalgás rendszerint hajnalig tartó irodalmi vitákkal ért véget.⁵²

Todor Manojlović 1920-ban munkát vállalt: a belgrádi Szerb Nemzeti Színház Operatársulatának a titkára lett, miközben írásait a *Politika* is közölte.⁵³ 1922 őszén jelenik meg első verseskötete, a *Ritmovi*, amelynek Geca Kon volt a kiadója, annak fedőlapját pedig Sava Šumanović, a jeles festő rajzolta meg.⁵⁴ Nyugtalan természete és sokféle érdeklődése gyakran sarkallta utazásra: hol Zágórában bukkant fel, hol Olaszország kultikus városaiban: Rómában, Firenzében, Velencében.⁵⁵ Időközben a belgrádi PEN Klub titkári teendőit is elvállalta.⁵⁶ Második verseskötete, a *Vatrometi i Bajka o Akteonu* 1928-ban látott napvilágot.⁵⁷ Akárcsak első kötete, ez is kedvező fogadtatásra talált.⁵⁸ Végül 1930-ban hagyta el a nyomdát a *Centrifugalni igrač*⁵⁹, amely Marta Frajnd megfogalmazása szerint „legismertebb és legjobb drámai alkotása”⁶⁰, sokak szerint pedig ez a mű jelzi a modern szerb dráma kezdetét. Csuka e művet találta fontosnak 1931-ben magyarra fordítani, bibliográfiája ezt jelzi első műfordításaként.⁶¹

A kötet előtörténetéhez tartozik – s ezt egyik írásában Csuka mondja el –, hogy Manojlović *A centrifugális táncos*ának „egy felvonását 1927-ben a budapesti Zeneakadémián megtartott első (de sokáig utolsó) jugoszláv irodalmi estén is előadták”.⁶²

⁵¹ Uo. 31.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. 32.

⁵⁴ Uo. 43.

⁵⁵ Uo. 51.

⁵⁶ Uo. 55.

⁵⁷ Uo. 56.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Todor Manojlović: *Centrifugalni igrač. Misterija u četiri čina*. Beograd, Izdavačka knjizara Gece Kona, 1930

⁶⁰ Uo. 65.

⁶¹ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfiája*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 44.; Manojlović Tódor: *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította: Csuka Zoltán. Uránia nyomda, Novi Sad [1931]. A könyvből 1931 márciusában ötven számozott példány készült kemény vászonkötésben bibliofelek számára, a szerző és a fordító eredeti aláírásával. A könyv fedőlapját Wellner Albert tervezte, a bibliofil példányok kötését meg Herdi Ferenc, az Uránia nyomda könyvkötőmestere tervezte és készítette.

⁶² Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

Amikor 1929 decemberében a szabadkai *Napló* néhány szerb író szó-
laltatott meg terveiről, aktuális írásairól, többek között Todor Manojlović
is nyilatkozott.⁶³ A lap tudósítás szerint „a finomhangú szerb lírikusnak”,
„Ady Endre egykori barátjának” egy eredeti drámáját, *A centrifugális tán-*
cost készül bemutatni a belgrádi Nemzeti Színház, amelyről szerzője a
többi között ezt vallotta: „Most folynak a próbái *Centrifugális táncos* című
színdarabomnak, amelyeket a beogradi nemzeti színház kiváló rendezője,
Rakitin úr vezet, és a próbákon természetesen én is részt veszek. Rakitin
sok művészetet visz bele munkájába, egészen újszerű rendezést igyekszik
adni a darabnak, a szerepeket pedig a beogradi gárda leghivatottabb tagjai
vállalták, akik igen sok szeretettel dolgozzák ki szerepeiket. [...] Bár a
darab quasi realiztikus keretben folyik, valójában azonban egészen ide-
alisztikus. Talán be is sorolható abba a nagy európai művészeti irányba,
amelyet neoromantizmussal szoktak jelölni.”⁶⁴

A bemutatóra 1930. január 3-án este került sor a belgrádi Nemzeti
Színházban.⁶⁵ Az eseményt a *Politika* kéthasábos cikkben harangozta
be, amelyben a szerző is nyilatkozott a darabról.⁶⁶ A bemutatót követően
A centrifugális táncos átütő sikeréről Ž. Vukadinović számolt be a *Politika*-
ban az olvasóknak, egyrészt a szerző munkáját, másrészt a szereplők kiváló
alakítását dicsérve.⁶⁷ A *Reggeli Ujság* is a belgrádi bemutatót követően arról
tudósított, hogy „hatalmas sikerrel mutatták be Manojlović Todor *A cent-*
rifugális táncos című drámáját a beogradi Nemzeti Színházban”, továbbá,
hogy ez a dráma „az idején legnagyobb alkotása”.⁶⁸ A belgrádi bemutatóra
Szenteleky Kornél is készült, mert szeretett volna Manojlović-tyal talál-
kozni. 1929. december 30-án írja Mladen Leskovacnak Belgrádba, hogy
A centrifugális táncos bemutatójára készül: „A hely miatt már írtam Tosónak,
leveletem a Nemzeti Színházba címeztem, mivel pontos címét nem tud-
tam. Ha az Ön ideje és egészsége megengedné, úgy hálás lennék, ha talán
telefonon érdeklődne Tosónál, hogy rendben van-e a jegyem, mert nem
szeretnék emiatt megkésni vagy éppen lemaradni az előadásról.”⁶⁹

⁶³ Anonim: *Beográdi szerb írók önmagukról, terveikről, az aktuális irodalmi problémákról, szerb–magyar kultúrközzeledésről.* = *Napló*, 1929. dec. 25.

⁶⁴ Uo.

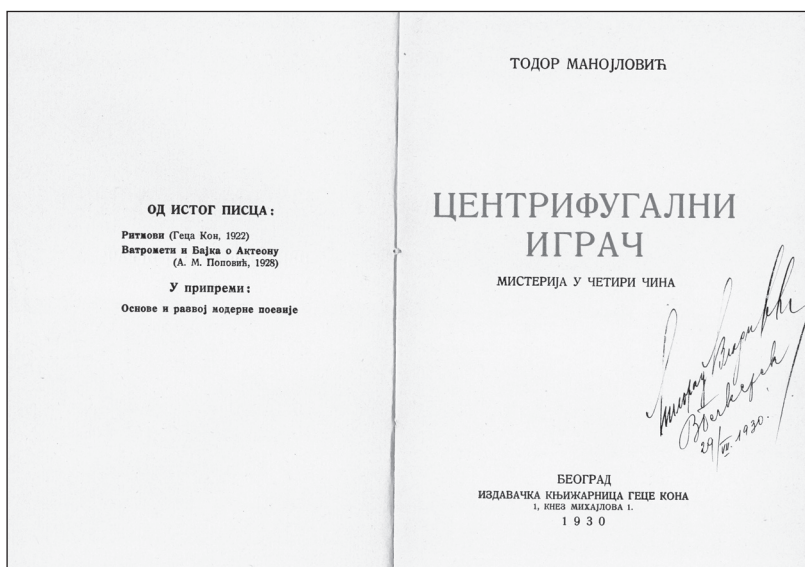
⁶⁵ V.: *Pred premijeru „Centrifugalnog igrača”.* = *Politika*, 1930. jan. 3.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ž. Vukadinović: *„Centrifugalni igrač”.* = *Politika*, 1930. jan. 5.

⁶⁸ Anonim: *Hatalmas sikerrel mutatták be Manojlović Todor A centrifugális táncos című drámáját a beogradi Nemzeti Színházban.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 5.

⁶⁹ *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Kiadja a Szenteleky Társaság. Zombor–Budapest, 1943. 160.

A darabot azonban nemcsak Szenteleky látta, hanem Csuka Zoltán is, aki a *Reggeli Ujság*-ban lelkesen tudósított az előadás belgrádi sikeréről.⁷⁰ Meglátása szerint „Manojlovićs misztériuma irodalmi szempontból is művészi alkotás, nyelvezete tiszta és finom költői nyelv, válogatott, nagyszerű, pazar szavak, finoman kicsiszolt mondatok és sok helyen a költemény szárnyaló, varázslatos erejű.”⁷¹ Egyébként, hogy Szenteleky és Csuka ott voltak a belgrádi bemutaton, arról a *Reggeli Ujság* is hírt adott, mondván, hogy „a jugoszláviai magyar írók közül Szenteleky Kornél, a kiváló író és műfordító és Csuka Zoltán tekintették meg a színdarabot, és mindketten nagy elismeréssel nyilatkoztak arról.”⁷² Szinte biztosra vehető, hogy Belgrádban mindketten személyesen is találkoztak Manojlovićtyal.

Már 1930 januárjában hírt adtak a lapok arról, hogy Manojlović *A centrifugális táncosát* német, cseh és magyar nyelvre fordítják, s hogy „Csuka Zoltán noviszádi író fordítja le magyarra a misztériumot.”⁷³ Jó fél évvel később, 1930 augusztusában harangozták be az újságok, hogy Manojlović darabja Belgrádban könyvalakban is megjelent⁷⁴, továbbá, hogy „rövidesen

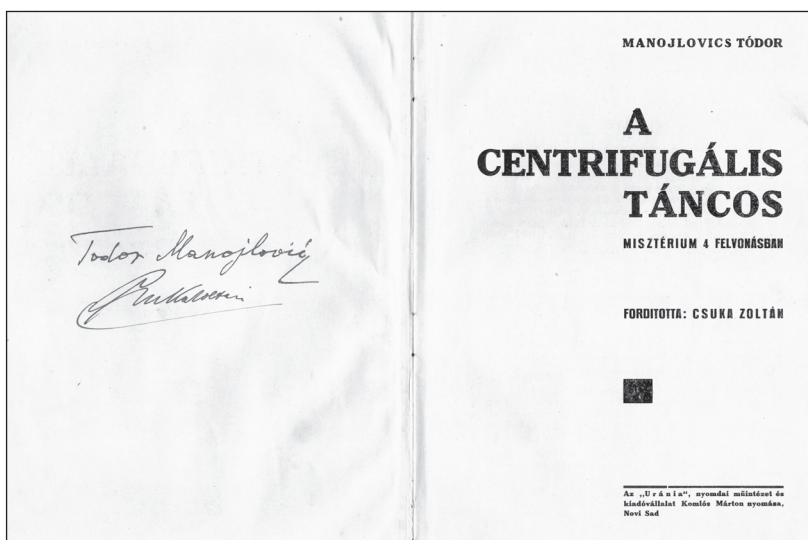
⁷⁰ Zsongor [Csuka Zoltán]: *Manojlovićs Todor „Centrifugális táncos” című misztériuma telt házakat vonz Beogradban.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 22.

⁷¹ Uo.

⁷² Anonim: *Német, cseh és magyar nyelvre fordítják le Manojlovićs Todor „Centrifugális táncos” című nagybatású misztériumát.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 24.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Todor Manojlović: *Centrifugalni igrač. Misterija u četiri čina.* Beograd, Izdavačka knjižara Gece Kona, 1930

elkészül a misztérium magyar fordítása is”.⁷⁵ 1930 szeptemberének elején a darabot Emil Nadvornik rendezésében Szarajevóban is előadták.⁷⁶ Azt követően 1930. október 1-jén az újvidéki Szerb Nemzeti Színház mutatta be,⁷⁷ s a szerző személyesen is részt vett a bemutatón, melynek kapcsán a *Reggeli Ujságnak* is nyilatkozott.⁷⁸ Nyilván ez is alkalom volt Csuka és Manojlović személyes találkozására.

1931 januárjától már Manojlovićot is Újvidéken találjuk: akkor választották meg a Matica srpska főtítkárává,⁷⁹ s erről a posztról egy év múltán, 1932 januárjában köszönt le.⁸⁰ Ez idő alatt a *Letopis* négy könyvét szer-

⁷⁵ Anonim: *Megjelent a könyvpiacon Manojlović Todor „Centrifugális táncos” című misztériuma.* = *Reggeli Ujság*, 1930. aug. 10.

⁷⁶ Radovan Popović: *Gradanin sveta. Život Todora Manojlovića.* Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 69.

⁷⁷ Anonim: *Szerdán kezdi meg előadásait a noviszádi Szerb Nemzeti Színház.* Első estén Manojlović Todor „Centrifugális táncos” c. misztériuma kerül bemutatásra. = *Reggeli Ujság*, 1930. szept. 28.; A darabot Viktor Starčić rendezte. (Lásd: Radovan Popović: *Gradanin sveta. Život Todora Manojlovića.* Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 69.)

⁷⁸ Anonim: *Manojlović Todor, a kiváló színműtrő személyesen vett részt a Centrifugális táncos noviszádi bemutatóján és nyilatkozott a Reggeli Ujságnak új terveiről.* = *Reggeli Ujság*, 1930. okt. 4.

⁷⁹ Anonim: *Manojlović Todor, az ismert író választották meg a Matica Szrpszka új főtítkárává.* = *Reggeli Ujság*, 1931. jan. 6.

⁸⁰ Anonim: *Nagyszerű hangulatban, értékes beszédek és ezer tréfa között búcsúztatták el Noviszád intellektueljei Manojlović Todor, a nagy jugoszláv író.* = *Reggeli Ujság*, 1932. jan. 17. (A Matica srpska vezetősége az egyéves próbaidő letelte után nem hosszabbította meg szerződését.)

kesztette be, miközben összetűzésbe került a szürrealistákkal, akik azzal vádolták őt meg, hogy feladta modernizmusát, s hogy „tradicionalistává” lett.⁸¹ Mindenképpen ez az egy Újvidéken töltött év azt is jelentette, hogy Csuka Zoltánnal egy városban élt, s feltehetően többször volt alkalma találkozni vele.

1931. február 7-éig Csuka már be is fejezte Manojlović-fordítását, tekintettel arra, hogy a *Reggeli Ujság* február 8-i számában kezdte azt közölni folytatásokban⁸², és március 22-én fejezte be.⁸³ Alig egy héttel később, 1931. március 29-én jelent meg a vajdasági könyvpiacra *A centrifugális táncos* magyar nyelvű fordítása.⁸⁴

1931. június 3-án Manojlovićot szülővárosában, Nagybecskerekben is ünnepelték.⁸⁵ Akkor mutatta be a városban vendégzereplő szerb színtársulat *A centrifugális táncost*.⁸⁶ Borsodi Lajos a *Híradó*ban a többi között így méltatta a város szülöttjének legújabb alkotását: „Valóban elsőrendű, a legfinomabb irodalmi igényeket kielégítő alkotás ez a minden részletében szárnyaló szellemmel és költői lélekkel megírt színdarab. Manojlović Teodor nemcsak a dialógusok felépítésében bizonyult a szó legszebb értelmében mesternek, hanem a jelenetek ökonomikus elhelyezésében is. Mélyenjáró gondolatait játszi könnyűséggel viszi át a folyamatos cselekmény egyre jobban feszülő menetébe és jelenetein át a zseniális poéta nagyszerű meglátásai, színes szimbólumai éles megvilágításban ragyognak föl a színpadról. Ilyen fényes kvalitások mellett nem csoda, hogy sajtó és közönség Manojlović Teodor darabját a legnagyobb elragadtatással, irodalmi szenzációként fogadta.”⁸⁷

Találkozásaik, levelezésük

Ismeretes, hogy Csuka tizenkét évet töltött irodalomszervezőként, lapkiadóként és műfordítóként a Vajdaságban, s hogy 1933 augusztusában

⁸¹ Radovan Popović: *Grđanin sveta. Život Todora Manojlovića*. Gradska narodna biblioteka „Zarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 72.

⁸² Anonim: *A Reggeli Ujság* *holnapi irodalmi mellékletében Manojlović Tódornak, a kiváló jugoszláv színműtrónak „Centrifugális táncosa”-ból közöljük az első felvonást.* = *Reggeli Ujság*, 1931. febr. 7.

⁸³ Anonim: *Holnapi számunkban fejezzük be Manojlović Tódor „Centrifugális táncosának” közlését.* = *Reggeli Ujság*, 1931. márc. 21.

⁸⁴ Manojlović Tódor: *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította: Csuka Zoltán. Uránia nyomda, Novi Sad [1931].; Anonim: *Megjelent Manojlović Tódor Centrifugális táncosának magyar fordítása.* = *Reggeli Ujság*, 1931. márc. 29.

⁸⁵ Anonim: *Manojlović Tódor ünneplése Becskerekben.* = *Reggeli Ujság*, 1931. jún. 4.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Borsodi Lajos: *A centrifugális táncos.* = *Híradó*, 1931. jún. 4.

Magyarországra költözött, Érdligetre.⁸⁸ A Manojlovićtyal való ismeretségét, barátságát attól kezdődően levelezés útján tartotta fenn, miközben időnként találkozásaikra is sor került.

Első találkozásukra Csuka így emlékezik: „1923-ban, amikor Újvidéken az ÚT című folyóirat aktivistái első irodalmi matinéjukat rendezték, a belgrádi szerb expresszionistákkal együtt Todor Manojlović is eljött erre a kétnyelvű manifesztációra.”⁸⁹ Attól kezdődően többé-kevésbé, hosszabb-rövidebb kihagyásokkal fenntartották a kapcsolatot.

Hosszabb szünet után 1957 őszén vette fel Csuka ismét a kapcsolatot Manojlovićtyal. Az alábbi levéllel fordult hozzá „a régi jó kapcsolat újbóli helyreállítása” végett, miközben magáról is vallott, és Bölöni György érdekében is eljár:

„Kedves Manojlovićs Mester!

Van annak már jó egy esztendeje, hogy kedves nővére Budapesten járt s átadta nekem szíves üdvözlését. Ez alkalommal én fordításaimból küldöttem Önnek s hasonlóképpen nagy örömmel üdvözlést küldtem, abban a reményben, hogy felvesszük egymással a régi kapcsolatot.

Sajnos, a válaszra a mai napig hiába vártam. Mivel azonban most egy kéréssel kapcsolatban én szeretnék Önhöz fordulni, újból jelentkezem, abban a reményben, hogy hamarosan választ is kapok.

A napokban Bölöni György író, Ady Endre emlékének egyik leghívebb ápolója, azzal a kéréssel fordult hozzám, ha módomban áll, szerezzem meg azokat a verseket, vagy tanulmányokat, amelyeket szerb vagy horvát költők és írók Adyhoz, illetve Adyról írtak. Én csak Ivanji Ivan versére emlékszem, melyet Ady-fordításai elé írt s az Ön írására, melyet ezzel kapcsolatban Ady költészetéről volt szíves írni. Fölteszem azonban, hogy esetleg Önnek is van verse, melyet Adyhoz vagy Adyról írt, vagy pedig van olyan visszaemlékezése, amely a magyar irodalomtörténetet érdekli. Bölöni Györgynek ilyen írásra is szüksége lenne.

Nagyon kérem, ha van ilyen verse, vagy írása, legyen olyan jó és küldje el nékem s én Bölönihez fogom továbbítani. Természetesen megjelenés esetén értesítem s ha majd Pestre jön, a tiszteletdíjat felveheti, vagy valakivel felvétetheti.

Igen örvendének, ha a régi jó kapcsolat újból helyreállhatna közöttünk s ha esetleg ismét fordíthatnék is írásaiból. Amint minden bizonnyal tudja, én azóta igen sok mindent fordítottam s Magyarországon elég sokat tettem

⁸⁸ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 19.

⁸⁹ Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

Kedves Mánójlóvics Mester!

Van annak már jó egy esztendeje, hogy kedves nővére Budapesten járt s átadta nékem szives üdvözlését. Ez alkalommal én fordításaimból küldöttem Önnek s hasonlóképpen nagy örömmel üdvözlésletet küldtem, abban a reményben, hogy felvesszük egymással a régi kapcsolatot.

Sajnos, ~~ezre~~ a válaszra a mai napig hiába vártam. Mivel azonban most egy kéréssel kapcsolatban én szeretnék Önhöz fordulni, ujjból jelentkezem, abban a reményben, hogy hamarosan választ is kapok.

A napokban Bölöni György író, Ady Endre emlékének egyik leghibebb ápolója, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy módomban áll, szerezzem meg azokat a verseket, vagy tanulmányokat, amelyeket szerb horvát költők és írók Adyhoz, illetve Adyról irtak. Én csak Ivanji Ivan versére emlékszem, melyet Ady-fordításai elé irt s az Ön irására, melyet ezzel kapcsolatban Ady költészetéről volt szives irni. Fölteszem azonban, hogy esetleg Önnek is van verse, melyet Adyhoz vagy Adyról irt, vagy pedig van olyan visszaemlékezés, amely a magyar irodalomtörténetet érdekli. Bölöni Györgynek ilyen irásra is szüksége lenne.

Nagyon kérem, ha van ilyen verse, vagy irása, legyen olyan jó és küldje el nékem s én Bölönihez fogom továbbítani. Természetesen megjelenés esetén értesitem s ha majd Pestre jön, a tiszteletdíjat felveheti, vagy valakivel felvétetheti.

Igen örvendénk, ha a régi jó kapcsolat ujjból helyreállhatna kö-zöttünk s ha esetleg ismét fordíthatnék is irásaiból. Amint minden bizonyjal tudja, én azóta igen sok mindent fordítottam s Magyarországon elég sokat tettem a szerbhorvát irodalom megismertetéséért és elismertetéséért. Remélem, hogy ezt a munkámat a jövőben fokozott mértékben folytathatom.

Lehetséges, hogy a közeljövőben Jugoszláviába utazhatom s nagyon örvendénk, ha akkor akár Noviszádon, akár Beogradban személyesen is találkozhathatánk.

Kedves nővérenek szívélyes üdvözlétemet küldöm, Önt pedig

a régi barátsággal köszöntöm:

Érdliget, 1957. okt. 31

Csuka Zoltán!

a szerbhorvát irodalom megismertetéséért és elismertetéséért. Remélem, hogy ezt a munkámat a jövőben fokozott mértékben folytathatom.

Lehetséges, hogy a közeljövőben Jugoszláviába utazhatom s nagyon örvendénk, ha akkor akár Noviszádon, akár Beogradban személyesen is találkozhatánk.

Kedves nővérenek szívélyes üdvözlétemet küldöm, Önt pedig a régi barátsággal köszöntöm:

Érdliget, 1957. okt. 31.⁹⁰

Csuka Zoltán

⁹⁰ Lásd a levelet a szerző tulajdonában.

Manojlovićnak 75. születésnapjára 1958 januárjában úgy kedveskedett Csuka, hogy lefordította, és az *Élet és Irodalomban* megjelentette *Párizsi reggelek* című versét⁹¹, amelyet tíz évvel később a *Magyar Szó* is közölt.⁹²

1958 februárjában Csuka közelgő jugoszláviai látogatását jelzi, egyben pedig Kassák Lajos és Todor Manojlović között közvetít fordításügyben:

„Kedves Todor Mester!

Tegnap délelőtt küldtem el lapomat, melyen értesítettem, hogy március 18-án útra kelek, először Zágrábba utazom s 26-a körül leszek Belgrádban, majd elsején tovább utazom Noviszádra. Délután pedig befutott Kassák Lajos levele, – mert időközben értesítettem, hogy kedves Todor Bátyám hajlandó a Mesterek köszöntése sorozat pár versét lefordítani – melyben küldi a Mesterek köszöntése sorozatot, azzal a kéréssel, hogy szívélyes köszöntése tolmácsolásával továbbítsam Önnek. »Nagyon szeretném, ha Manojlović barátunk vállalná a Mesterek köszöntése fordítását – írja Kassák – meggyőződésem, hogy ezt nagyszerűen meg tudná csinálni. ...kérek, továbbítsd őket Manojlovićhoz, egyben közvetítsd hozzá szívélyes üdvözlőmetet s előre is köszönetet mondok segítő akarataért.«

Mellékelten tehát átadom a csokor verset s magam is nagyon örvendének, ha néhányat viszontlátnék belőlük szerb vagy horvát folyóiratban.

Egyébként most jelent meg a Híd a Drinán második kiadása, igen szép kiállításban. Nem tudom, Todor bátyám látta-e az első kiadást? Ha nem látta volna, szívesen elküldöm, vagy elviszem magammal a verseskönyvemmel együtt. Az Olcsó Könyvtár sorozatban egyébként a Prokleta avliját is kiadják; most van az ügy hivatalos úton, hogy a szerzői jogot megszerezzék, s aztán nyomban hozzáfogok a fordításhoz.

Szíves választát arról, hogy vajon Belgrádban vagy Újvidéken találkozhatunk-e, örömmel várom és a viszontlátás reményében is a régi, hűséges barátsággal köszönti:

Érdliget, 1958. febr. 20.⁹³

Csuka Zoltán

Ez volt különben az utolsó (ismert) levél, amelyben Csuka magázta Manojlovićot. Időközben történt találkozásaik elmélyítették, meghittebbé tették baráti kapcsolatukat. Erről tanúskodik az alábbi Csuka-levél is, amelyben felsejlik a dubrovnikai PEN Kongresszuson való találkozásuk

⁹¹ Manojlović Todor: *Párizsi reggelek*. Fordította: Csuka Zoltán. = *Élet és Irodalom*, 1958. jan. 24.

⁹² Manojlović, Todor: *Párizsi reggelek*. Fordította: Csuka Zoltán. = *Magyar Szó*, 1969. nov. 16.

⁹³ Lásd a levelet a szerző tulajdonában.

Kedves Todor Mester!

Tegnap délelőtt küldtem el lapomat, melyen értesítettem, hogy március 18-án utra kelek, először Zságrába utazom s 26-a körül leszek Belgrádban, majd eljelen tovább utazom Noviszádra. Délután pedig befutott Kassák Lajos levele, - mert időközben értesítettem, hogy kedves Todor Bátyám hajlandó a Mesterek köszöntése sorozat pár versét lefordítani - melyben küldi a Mesterek köszöntése sorozatot, azzal a kéréssel, hogy szívélyes köszöntése tolmácsolásával továbbítsam Önnek. "Nagyon szeretném, ha Manojlović barátunk vállalná a Mesterek köszöntése fordítását - írja Kassák - meggyőződésem, hogy ezt nagyszerűen meg tudná csinálni. ...kérek, továbbítsd őket Manojlovicshoz, egyben közvetítsd hozzá szívélyes üdvözlőlevelet s előre is köszönetet mondok segítő akaratáért."

Mellékelten tehát átadom a csokor verset s magam is nagyon örvendnék, ha nehányet viszontlátnék belőlük szerb vagy horvát folyóiratban.

Egyébként most jelent meg a Hid a Drinán második kiadása, igen szép kiállításban. Nem tudom, Todor bátyám látta-e az első kiadást? Ha nem látta volna, szívesen elküldöm, vagy elviszem magammal a verseskönyvvel együtt. Az Olcsó könyvtár sorozatban egyébként a Prokleta avlija is kiadják; most van az ügy hivatalos uton, hogy a jogm szerzői jogot megszerezzék s aztán nyomban hozzáfogok a fordításhoz.

Szíves választát arról, hogy vajon Belgrádban vagy Ujvidéken találkozhatunk-e, örömmel várom és a viszontlátás reményében is

a régi, hűséges barátsággal köszönti:

Érdelget, 1958 febr. 20.

emléke (1933 májusában), Manojlović budapesti látogatásának előkészületei, valamint az a terv, hogy *A centrifugális táncost* Budapesten is bemutassák:

„Dragi moj Todore!

Ha misztikus telepátiában nem is hiszek, azt azonban hiszem, hogy vannak a léleknek rezdülései, amelyek eddig ismeretlen hullámhosszon eltalálnak a másik emberig, akit szeret. Tegnap este hallgattam meg Köpeczi Bélának, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjének előadását, amely a »magyar irodalom külföldön« címen hangzott el, s mert a hóvihar idő előtt hazakényszerített, hozzászólásomat s tanácsaimat ma délelőtt levélben írtam meg neki. A levél végén megemlítettem, hogy már a tegnapi esti előadás előtt megint felhívtam Kéry Lászlónak, a Pen Klub főtítkárának figyelmét régi adósságunkra, hogy Téged meg kell hívni Pestre, s László barátom azt tanácsolta, most ismét hívjam fel erre Köpeczi figyelmét, mert aktuálisnak tartja a dolgot. Nos, levelemben nyomatékosan felhívtam Köpeczi figyelmét, hogy a meghívást nem halaszthatjuk tovább.

A levél délután elment, s én most, estefelé kaptam meg a Magyar Szó vasárnapi számát, amelyben Fehér Ferenc közli Rólad szóló cikkét, illetve

interjúját. Így tudtam meg, hogy most vagy nyolcvanéves, amihez mindenekelőtt őszinte szívből gratulálok, azzal a szívbéli kívánsággal, hogy jó egészségben még sokat alkoss, és hamarosan Budapesten találkozhasunk. A cikket egyébként – utólag – holnap délelőtt expressz küldöm Köpeczinek. Remélem, a meghívás most már hamarosan meglesz, s mire azt idő megenyhül, Te is jöhetsz, hogy régóta tervezett előadásodat itt Budapesten megtarthassuk. S akkor talán a Centrifugális táncost is teljes egészében bemutatathatjuk.

Ami engem illet, én most is sokat és nagy kedvvel dolgozom, jelenleg Krleža m. Kir. honvéd novelláit fordítom. Jugoszláv irodalomtörténetem elkészült, most megy nyomdába és a nyár közepére megjelenik; rólad is szóltam benne. A jugoszláv líra antológiája is nyomdában van, a kötetben megjelent Manojlović-verseket én fordítottam. (Magad is átnézted a szöveget.)

Ha sikerül, az idén nyáron egy-két hónapra újból Jugoszláviába utazom, s remélem, ott is találkozni fogunk. Ezúttal nagy fába vágom a fejszét: a dalmáciai költészetből állítok össze antológiát a 16-századtól kezdve mindmáig; a kötet végén a fordító adja közre a húszas és ötvenes években írt dalmáciai verseit. (Apropos, emlékszel, amikor a Pen Kongresszus idején együtt sétálgattunk éjszaka a dubrovniki kikötőben?)

Tódorom, egyelőre ennyit akartam közölni, s most már biztosan hiszem, hogy a meghívást az idei év elején vagy nyarán megkapod. Én legalábbis mindent el fogok követni, hogy a régi tervet végre-valahára nyélbe üssük.

Nővéred kezét csókolom, Téged pedig a régi, őszinte barátsággal ölel:
Érdliget, 1963. febr. 6.⁹⁴ Csuka Zoltán

Csuka a levélben jelzett jugoszláv irodalomtörténetében⁹⁵ így méltatta Manojlovićot: „A váradi Holnaposok mozgalmával kezdte írói pályafutását a becskerekai származású Todor Manojlović (1883), Ady Endre egykori szerb barátja. Főleg expresszionista szabadverseket és néhány színdarabot írt, amelyeket szerb színházak adtak elő. Bölcséleti tanulmányait Bázelen végezte, a két világháború közt egy ideig a *Letopis* szerkesztője is volt. Jelenleg szülővárosában, Zrenjaninban (Nagybecskerek) él, s még most is szorgalmasan dolgozik. A külföldi irodalmak kitűnő ismerője, a magyar költők közül is sokat fordított (Ady Endrét, Kosztolányit, Kassák Lajos

⁹⁴ Todor Manojlović hagyatéka – Történelmi Levéltár, Nagybecskerek

⁹⁵ Csuka Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1963

stb.). Drámái közül legjobban sikerült az élesen háborúellenes *Centrifugális táncos* (*Centrifugalni igrač*, 1930), amely magyar fordításban is megjelent.⁹⁶

1964 májusában egy rendhagyó, érdekes és megható találkozásra került sor Budapesten, amelyről egy lírai hangú riportban Csuka Zoltán adott hírt a *Pest megyei Hírlap*ban: ötvennégy év után ismét találkozott két holnapos, Todor Manojlović és Dutka Ákos. A megható találkozás résztvevője és szemtanúja pedig a közös barát, Csuka Zoltán volt, aki erről a többi között így számolt be: „Május. Verőfény. Pesthidegkút körül zöld lombtengerben hullámlzó hegygerincek. A Mátyás király úton lakik Dutka Ákos, a váradi Holnapos mozgalom egyik költője, akihez most Manojlović Todor, a Holnaposok egyetlen szerb tagja látogat el; A Magyar Pen Club vendégként érkezett Budapestre. [...] A zöldablakos veranda előtt Dutka Ákos jól ismert, szakállas arca, derűs, ma is tisztán ragyogó kék szeme. S mellette a felesége.

– Ákos!

– Theo!

Csak ennyi hallatszik. [...]

– Mikor is találkoztunk utoljára?

S hamarosan kiderül, hogy – ötvennégy esztendeje. [...] S fenn a verandán egyetlen ütött-kopott kis íróasztal, ahol Dutka Ákos a verseit írja, mellette mint valami csodálatos világítású mesebarlang, a festményekkel, szobrokkal zsúfolt kis szoba. S a két öreg költő áhítatosan áll meg Ady halotti maszkja előtt. [...] Lenyűgöző. Theo és Ákos bácsi sokáig szótlánul állt előtte.”⁹⁷

Amikor 1964 őszén Csuka Zoltán Újvidéken járt, ottlétét egy levelezőlapal jelezte Manojlovićnak, amelyet szerb nyelven írt neki. Ebben is találkozásra invitálja őt.

„Dragi moj Tošo!

Evo mene u Novom Sadu; odavde 14-og septembra (u ponedeljak) putujem u Beograd, na simpozijum Vuka Karadžića. Tamo ću biti do 20-og o. m. Možeš da me nađeš u Savezu Književnika ili kod Instituta za srpskohrvatski jezik i književnost (Knez Mihajlova 35) gde je kancelarija i gde [...] stanujem. Nadam se, da ćeš doći i ćemo se vidjeti.

Čeka i grli tebe tvoj stari:

12. IX. 1964.”⁹⁸

Zoltán

⁹⁶ Uo. 354.

⁹⁷ Csuka Zoltán: *Két Holnapos a tegnapha visszánéz.* = *Pest megyei Hírlap*, 1964. máj. 21.

⁹⁸ Todor Manojlović hagyatéka – Történelmi Levéltár, Nagybecskerek.

1965 áprilisában Csuka Zoltán újvidéki jövetelét jelzi Manojlovićnak, az ismételt találkozás reményében, miközben arról is beszámolt neki, miként járt el érdekében a Magvető Kiadónál.

„Drága jó Tósóm,

nagy örömmel kaptam meg lapodat, s hálásan köszönöm a kitüntetéssel kapcsolatos jókívánságaidat. Remélem, hogy ez az elismerés azt jelenti, hogy a jövőben még intenzívebben folytathatjuk azt a munkát, amelyet néhányan már hosszú évtizedekkel ezelőtt kezdtünk, s íme, most végre az első gyümölcsérés ideje is elkövetkezett. Igaz, közben volt néhány fagyos és gyümölcs- (vagy virág-)hervasztó időjárás is, de annál szebb a mostani eredmény.

A Commedia elhelyezésével kapcsolatban sem ülök »babérimon«, s minden reményem megvan arra, hogy a jövő színi évadban sikerül vagy Pesten, vagy legalábbis Szegeden vagy más nagyobb város színházában bemutatnunk. Mindenesetre a Magvetőnél most ígéretet kaptam arra, hogy a Magvető negyedévenként megjelenő Almanachjában is napvilágot lát, s így legalább több helyre tudjuk eljuttatni. Biztosítalak, hogy a tárgyalásokat makacsul tovább folytatom, s nem nyugszom addig, amíg eredménnyel nem jár.

Május végén vagy háromhetes tartózkodásra Noviszádra utazom (a Maticában búvárkodom Jaša Ignjatović monográfiámmal kapcsolatban), s nagyon jólesnék, ha akkor átjőnnél legalább egy napra Noviszadra.

Remélem, hogy addig jó hírekkel is tudok szolgálni.

A közeli viszontlátás reményében is kívánok minden jót, elsősorban jó egészséget és munkakedvet és a régi, őszinte barátsággal ölel:

Érdliget, 1965. ápr. 30.”⁹⁹

Csuka Zoltán

1965 őszén Csuka ismét Újvidékre és Belgrádba készül utazni, s kéri barátját, hogy lehetősége szerint keresse őt fel. Eközben egy jól sikerült rádióműsorról ad hírt, amelyben többek között Manojlovićot is megszólaltatták.

„Kedves jó Tódorom,

nagy örömmel kaptam meg lapodat, s mindenekelőtt jelentem: e hó 12-én kedden este érkezem Noviszádra, ahol 14-ig este leszek, viszont 15–18 között Belgrádban leszek, ahol a háború utáni regény symposionjára kaptam meghívást. Ha esetleg Noviszádra jössz, a Forumnál találhatsz,

Balázs G. Árpád: Todor Manojlović

ha pedig Belgrádba, akkor az Írószövetségben, illetve ott, ahol a jugoszláv regény symposionját tartják.

Talán mondanom sem kell, mennyire örvidenek, ha találkozhatnánk és élőszóban is elmondhatnám, hogy a Commedia dell'arte egyelőre a Magvető almanachjában jelenik meg, de igyekszem színházat is találni a számára. Ha Devics barátommal esetleg Noviszádon találkozhatom, okvetlenül beszélek vele.

A Híd a Dráván műsora júl. 4-én viharszünet miatt elmaradt, a múlt hét szombatján »ismételték« meg, ezúttal nem tört ki semmiféle vihar. A Te hangod és Kasié is kitűnő volt, ezenkívül még Mladen Leskovac szerepelt saját hangjával. Igazán sajnálom, hogy a műsort nem hallottad, mert elsőrangú anyag volt, és minden bizonnyal nagy sikert is aratott. Legalábbis a Népszavában nagyon jó kritika jelent meg róla.

Abban a reményben, hogy a találkozót most akár Noviszádon, akár Belgrádban sikerül »nyélbe ütnünk«.

A régi szeretettel ölel:

Érdliget, 1965. okt. 7.”¹⁰⁰

Cs. Zoltán

Csuka 1968 januárjában 85. születésnapján köszöntötte Manojlovićot.

„Dragi moj Todore,

prvo i prvo od svega srca Ti čestitam na tvoj osamdesetipeti rodjendan i želim Ti dobro zdravlje is raspoloženje na dalji rad. Na mnogaja ljeta! Osobito čestitam na lepo priznanje, i za životnu nagradu što si dobio. U duši i ja sam bio u tvom domu u društvu tvojih kolega i čvrsto stisnuo tvoju ruku.

A hír vétele után azonnal beszéltem a Magyar Rádió irodalmi osztályán Puskás Karcsi barátunkkal, s elhatároztuk, hogy a Rádió is méltókép-

¹⁰⁰ Uo.

pen meg fog emlékezni a nevezetes évfordulóról. Vagy a rádióban legutóbb felvett nyilatkozatodból adunk egy részletet – amihez időszerű bevezetőt írok – vagy pedig a Commedia dell’artét rádiószerűsítjük (mert így túl hosszú lenne), illetve adunk belőle egy részletet, és ahhoz írok bevezetőt. Én majd időben megírom Neked, mikor fogja a rádió sugározni, úgyhogy otthon meghallgathatod.

Viszont az Európa könyvkiadónál javasoltam, hogy költészetedből a Modern Könyvtárba adjunk válogatást, s ezt elvben el is fogadták. A kötet még ebben az évben megjelenék, ezzel kapcsolatban azonban egy kéresem lenne Hozzád: megfelelő anyagra van szükségem, tehát versekre. Néhány versed már készen áll, de ezt ki kellene egészíteni. Arra kérek, vagy küldjél még nekem verseket, vagy pedig könyvet, amelyben a verseket megtalálhatom.

Ha minden sikerül, lesz Budapesten annyi pénzed, hogy ismét feljöhess, és itt tölthess pár kedves hetet. Remélem, hogy egészségi állapotod tavaszig javulni fog, és ismét utazóképes leszel; Fehér Feri riportjában, sajnos, azt olvasom, hogy az idei kemény tél meglehetősen megviselt. De biztos vagyok benne, hogy nyár elejéig összeszeded magad, s akkor megint feljöhetsz Pestre.

Egyelőre a magam részéről ennyit, még egyszer minden jót, sok új alkotást kívánok és a viszontlátásig is öllelek a régi szeretettel:

Érdliget, 1968. január 25.¹⁰¹

Csuka Zoltán

Manojlović felépülésére, budapesti látogatására sajnos már nem kerülhetett sor: 1968. május 27-én hunyt el Nagybecskerekén. Barátja, Csuka Zoltán már csak nekrológot írhatott róla az *Élet és Irodalomban*:¹⁰² „Személyében és költészetében úgy forrt egybe a magyar és a szerb irodalom szeretete, akár a hajdani Vitkovics Mihályéban, vagy később az Aranyt és Petőfit, Madáchot fordító Zmaj Jovan Jovanovićéban, vagy még később, a vajdasági Szenteleky Kornélban. Sohasem kereste a sikert és az ünneplést; a méltó elismerést is csak szinte közvetlenül halála előtt, ez év januárjában kapta, amidőn a szülővárosában, a mostani Zrenjaninban Ovidiusként élő költő örök derűs mosolyával fogadta a jugoszláviai szerb és magyar írók küldöttségét, akik az életműért járó díjat hozták el neki. Nem sokkal később pedig a belgrádi magyar nagykövettől vette át a Magyar Pen Club emlékérmét.”¹⁰³

Ezzel ért véget kettőjük negyvenöt éves barátsága.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

¹⁰³ Uo.